

К 300-ЛЕТИЮ ИММАНУИЛА КАНТА. ИММАНУИЛ КАНТТЫҢ 300 ЖЫЛДЫҒЫНА ОРАЙ. КАНТТЫҢ ҚҰҚЫҚ, ЗАҢ ЖӘНЕ ӘДІЛЕТТІЛІК ТУРАЛЫ ІЛІМДЕРІНІҢ ФИЛОСОФИЯЛЫҚ СӨЗДІГІ

Б. СЕРІКБАЙ,

Құқық Жоғары мектебінің студенті, Maqsut Narikbayev University құқық теориясы және философиясының ғылыми мектебіндегі жобасының қатысушысы (Астана қ., Қазақстан Республикасы)
e-mail: beket_serikbay@kazguu.kz

Неміс философы Иммануил Канттың 300 жылдығының қарсаңында «Норма» баспасында заңгер-ғалым С.С. Алексеевтің «Құдайдың жер бетіндегі ең қасиетті нәрсе. Иммануил Кант және қазіргі дәуірдегі заң мәселелері» [Алексеев С.С. (2024) Самое святое, что есть у Бога на земле. Иммануил Кант и проблемы права в современную эпоху. М., Изд-во Норма]. Бұл кітапта Канттың мұрасын заңды қоғамдастық үшін пайдалы ететін негізгі құқықтық идеялардың егжей-тегжейлі талдауы келтірілген. Бұл идеяларды философиялық глоссарий форматында толығырақ қарастырайық.

И. Кант өзінің философиялық мұрасында азаматтық құрылым мен принциптер арқылы заңдарға және әділеттілік тұжырымдамасына жүгінеді. Кант қоғамдағы әділеттіліктің негізгі принциптеріне әр адамның бостандығы, теңдігі және тәуелсіздігі кіретінін атап көрсетеді [Алексеев С.С. (2024), с. 113; Кант И. (1994) Сочинения на русском и немецком языках. Т. 1. Трактаты и статьи. М., с. 283].

Бостандық. Кант бостандық туралы мәжбүрлеусіз бақыт құқығы және басқалардың бостандықтарын құрметтеу туралы айтады. Құқық пен әділеттілік контекстінде бұл заңдар әр адамның жеке бостандықтарын қорғауы және қолдауы керек, олардың мақсаттары мен ұмтылыстарын жүзеге асыруға мүмкіндік береді. Осылайша, адам өз мақсатына жету үшін – ерік автономды таңдауға ие болуы керек [Алексеев С.С. (2024), с. 111; Кант И. (1994), с. 291].

Теңдік. Кант мемлекет Басшысын қоса алғанда, заң алдындағы теңдік қағидатын атап көрсетеді. Әділеттілік қағидаттарының шеңберінде бұл заңдар әр адамға тең дәрежеде, әлеуметтік мәртебеге немесе жағдайына негізделген артықшылықтарсыз немесе ерекшеліктерсіз қолданылуы керек – деп, айтады [Кант И. (1994), с. 283].

Ерік автономиясы. Кант сонымен қатар өзінің таланты, еңбекқорлығы және бақытқа ұмтылысы арқылы мүмкін болатын ең жоғары күйге жетудегі әрбір жеке тұлғаның тәуелсіздігін атап өтеді. Әділеттілік қағидаттары қоғамның барлық мүшелеріне тең мүмкіндіктер бере отырып, осы тәуелсіздікті қолдау, қорғау керек. Кант әр адам өз бетінше өмірде сәттілікке ұмтылуы жайлы және Заң оған ықпал етуі керек екеніне сенімді болды [Алексеев С.С. (2024), с. 230-231; Кант И. (1994), с. 281].

Осылайша, құқық пен әділеттілік контекстінде бұл принциптер әлеуметтік немесе басқа сипаттамаларға негізделген артықшылықтарға да, кемсітушілікке де жол бермей, әрбір жеке тұлғаның бостандығын, теңдігі мен тәуелсіздігін қамтамасыз ететін заңдарды құру және қолдану қажеттілігін көрсетеді.

Сонымен қатар, құқық философиясында Кант заң мен әділеттілік тұжырымдамасына бастапқы шарттың объективі және заң шығарушының міндеттемесі арқылы халықтың жалпы ерік-жігерін білдіру арқылы жүгінеді.

Бастапқы келісім және халықтың жалпы еркі. Кант заңдар бастапқы келісім арқылы көрінетін халықтың жалпы еркінен туындауы керек – деп, санайды. Бұл заңдар белгілі бір топтардың немесе жеке тұлғалардың ғана емес, қоғамның барлық мүшелерінің мүдделері мен құндылықтарын көрінісі үшін жасалуы керегі жайлы болжайды [Кант И. (1994), с. 303].

Дауыс беру құқығы және азаматтық. Кант заңға сәйкес мемлекет азаматтарының дауыс беру құқығы болуы керек екенін атап көрсетеді. Бұл құқық олардың мүдделерін білдіру және заңдарды қалыптастыруға қатысу үшін қажет. Дауыс беру құқығы азаматтық мәртебенің маңыздылығын көрсететін еркін болу және табыс көзіне немесе меншікке ие болу шартымен байланысты [Алексеев С.С. (2024), с. 114].

Көпшілік принципі және азаматтық құрлым. Кант көпшілік принципін азаматтық құрылымның ең жоғарғы негізі ретінде қарастырады. Бұл заңдар халықтың ортақ еркін білдіретін көпшілік дауыспен қабылдануы керек дегенді білдіреді. Бұл қағида заңнаманың құқыққа сәйкестігін қамтамасыз етеді және құқықтық мәселелер бойынша даулардың туындау мүмкіндігін барынша азайтады [Алексеев С.С. (2024), с. 118].

Заңдардың әділдігі. Кант заңның әділ және бүкіл халық қабылдауы керек екенін атап өтті. Бұл заң жалпыға бірдей келісім немесе халықтың көпшілігінің қолдауына ие болған жағдайда ғана әділ деп саналады дегенді білдіреді [Алексеев С.С. (2024), с. 228-229].

Жалпы, Кант заңдар бүкіл халықтың мүдделері мен қалауын ескере отырып құрылуы, қабылдануы және Заң осы жалпы еріктілігінің қажеттілігін көрсетіп, қоғамда кең қолдау тапқан кезде ғана әділ болып саналады деген идеяға жүгінеді [Кант И. (1994), с. 439].

Мысалы үшін, азаматтарға Ұлттық армияны қаржыландыру салық төлеу арқылы тура келеді десек, олар сол салықты төлеуден бас тарта алмайды. Өйткені соғыс жағдайында барлық қаражат әділ бөлінуі керек. Бірақ, кейбір жер иелері салық төлеуі керек, ал басқалары төлемеуі керек деп елестетіп көрейік. Бұл жағдайда халық мұндай шешіммен келіспейді және оны әділетсіз деп санап, оған қарсы шығады.

Бұл шектеу, әрине, субъектінің емес, заң шығарушының пікіріне ғана қатысты. Сонда, егер де халық қазіргі заңнама олардың әл-ауқатына қауіп төндіреді деп санаса, олар не істеуі керек? Қарсы немесе мойынсұну керек пе? Канттың жауабы: оған мойынсұну керек. Өйткені ол бақытқа деген үміт туралы емес, әр адамға кепілдік берілген құқық туралы – бұл қол жетпейтін және ештеңемен шектелмейтін қоғам үшін ең жоғарғы ереже. Заңдарға ортақ әділеттілік принциптері жоқ, өйткені уақыт шарттары мен Бақыт туралы көптеген субъективті көзқарастар заңнама принциптерін берік орнатуға мүмкіндік бермейді. Маңыздылығы тек «*Salus publica Suprema civitatis Lex est*» позициясын сақтайды, онда барлығының әл-ауқаты әр адамның бостандығын қамтамасыз ету үшін негіз болады, бірақ ол басқа азаматтардың құқықтарын бұзбай, дұрыс деп санайтындай бақыт іздейді.

Кант биліктің легитимділігі және олардың қоғамдық тәртіп пен әділеттілік қағидаттарымен байланысы мәселелеріне жүгінеді.

Заңдар мен биліктің мақсаты. Кант заңдар мен биліктің мақсаты әрқашан азаматтардың әл-ауқатын қамтамасыз ету емес, қоғамның ішкі және сыртқы қауіп-қатерлерге қарсы күші мен беріктігін қамтамасыз етуге бағытталуын көрсетеді.

Бұл жеке құқықтар мен бостандықтар тұрғысынан құрбандықты қажет етсе де, қоғамның тұрақтылығы мен қауіпсіздігін сақтау қажеттілігі туралы идеяны көздейді [Кант И. (1994), с. 303].

Заңнама мен биліктің құқықтылығы. Кант заңдар мен биліктің құқықтылығы олардың халықтың жалпы еркіне және құқықтық принциптерге сәйкестігіне байланысты екенін атап көрсетеді. Ол халық мақұлдаған заң ықтимал ауыр зардаптарға қарамастан құқықты деп санайды. Бұл заңнаманы қалыптастыруда заңдар мен қоғамдық келісімді кеңінен қолдаудың маңыздылығын көрсетеді [Алексеев С.С. (2024), с. 230-231].

Кант билікке мойынсұнбау мен бүлік шығаруға шақырудан сақтандырады, оларды қоғамды Құртуға қабілетті қолайсыз қылмыстар деп санайды. Бұл тәртіп тұрақтылықты, заңдылықты сақтау мен билікті құрметтеудің маңыздылығын көрсетеді.

Мемлекет басшысының ролі. Кант жанжал немесе дау туындаған жағдайда проблемаларды шешу функциясы мемлекет Басшысына тиесілі болуы керек дейді. Бұл хаос пен анархияның алдын алу үшін біртұтас иерархиялық биліктің қажеттілігі туралы идеяны көрсетеді.

Оның идеяларының жалпы векторы – заңдарды сақтау және билікті құрметтеу қоғамның тәртібі мен тұрақтылығын қамтамасыз ету үшін қажет. Тіпті егер бұл жеке құқықтар мен бостандықтар тұрғысынан құрбандықты қажет етсе де, бұл идеялар И. Канттың әлеуметтік келісім теориясының негізін құрайды [Кант И. (1994), с. 439].

Қоғамдық келісім және заңдылық. Кант қоғамдық Шарттың заңдылығына және оны Үкіметтің легитимдігін тікелей байланыстыру идеясына күмән келтіреді. Ол әлеуметтік келісімшартты жарамды деп қате түсіндіруге болатындығын және оны абсолютті шындық ретінде қабылдау жағымсыз салдарға әкелуі мүмкін екенін мойындайды.

Бақыт пен адамгершіліктің ролі. Кант Үкіметтің еркіне қарамастан, халықтың өз бақыты мен бостандығына құқығы бар екенін атап көрсетеді.

Қоғамдық ерік принципі. Кант қоғамдық ерік принципін әлеуметтік келісімшартқа қарағанда маңыздырақ деп көрсетеді. Ол халықтың өз заңдарын қалыптастыруға және өз болашағын Үкімет белгілеген ережелермен келісуден гөрі өз мүдделері мен құндылықтары негізінде басқаруға құқығы бар деп санайды [Кант И. (1994), с. 304-305].

Халықтың құқықтары мен Билеушінің міндеттері бір-бірімен тығыз байланысты. Халық билеушінің әділетсіз деп санайтын әрекеттеріне дауласуға құқылы. Сонымен қатар билеушінің халықты ренжітуге құқығы жоқ. Бұл сөз бостандығы мен Үкіметпен ашық келіспеушіліктің маңыздылығын көрсетеді. Халықтың келіспеушілік құқығы оның еркіне қайшы келетін заңдар қоғамдық талқылауға ұшырауы керек дегенді білдіреді, бірақ мұндай заңдарға ашық қарсы тұруға жол берілмейді [Алексеев С.С. (2024), с. 228].

Кез-келген қоғамдық тәртіпте мемлекеттік құрылымға бағыну және міндетті ережелерді сақтау қажет, бірақ азаматтық міндеттерге қатысты ой еркіндігі мен көзқарастың Тәуелсіздігі де маңызды [Алексеев С.С. (2024), с. 229]. Толық бағыну кезінде ой еркіндігінің жойылып, құпия қоғамдардың пайда болуына себеп келтіруі мүмкін. Егер адамдар бостандық пен тәуелсіздік рухын көрсете бастаса, құпия қоғамдар тоқтайды. Тек еркін, тәуелсіз қоғамда ғана адам табиғатының барлық нюанстарын ашуға болады. Егер сіз адам бостандығы идеясын құрметтемесеңіз және қолдамасаңыз, прогреске қалай қол жеткізуге болады? Ешқандай қолданыстағы мемлекеттік құрылғы қоғамның мінсіз құрылымына кепілдік бермейді. Сонымен қатар, адамдар көбінесе ең жақсы жағдайды белсенді іздеуден гөрі пассивті күйді артық көреді. Нәтижесінде, адамдардың көбісі жаңа, ерекше нәрсеге ұмтылмай, қазіргі жағдайға қанағаттанады. Олардың мінез-құлқын теория емес, әл-ауқат пен тәртіп туралы практикалық ойлар анықтайды. Осылайша, қолданыстағы басқару жүйесі практикалық қолдану мен тәжірибеге сүйенеді.

Алайда, тәжірибеден анықтау мүмкін емес белгілі бір теориялық компонент бар, ол жақсылық пен жамандықтың этикалық категорияларында жүзеге асырылғанына қарамастан, міндетті сипаттағы құқықтар мен бостандықтар идеяларына негізделген. Бұл априорлық (міндетті) принципті адамдар өз құқықтарына сәйкес оларға қарсы тұруға жарамсыз деген тұжырыммен ғана дауласуға болады, сондықтан оларды басқару үшін тек сақтық ережелеріне сәйкес жұмыс істейтін билік болуы керек. Бірақ бұл тәсіл негізсіз, өйткені ол халықтың мойынсұнбауына байланысты қолданыстағы басқару жүйесінің тұрақтылығына нұқсан келтіруі мүмкін. Осылайша, ақыл-ой адам өміріне қаншалықты әсер етсе де, ол әрқашан адамдар қабылданған ережелер мен қағидаларға қарсы тұра алады және өз еркіндігін сақтай алады деген мәселеге тап болады. Бірақ, қоғам еркін болған кезде адамдар ақыл-ой идеяларын, соның ішінде адам құқығы идеясын құрметтеуге тырысады және елдегі қоғамдық тәртіп пен тұрақтылықты сақтай алады.

Жоғарыда атап айтылғанының қорытындылай келе, Канттың Құқық философиясы оның жалпы философиялық көзқарастар жүйесінде шешуші рөл атқаратынын атап өткен жөн. Ол құқықты адам дамуының негізгі максаттарын қорғауға және ілгерілетуге бағытталған әлеуметтік құрылымның негізгі элементі ретінде қарастырады.

Кант өркениетті қоғамның ажырамас бөлігі деп санай отырып, құқыққа үлкен мән береді. Ол құқықты тәртіп пен әділеттіліктің негізі ретінде қоғамдық келісімге енгізуге міндетті нәрсе ретінде қарастырады. Канттың пікірінше, құқық қоғамның жалпы еркінің көрінісі болып табылады және оның барлық мүшелері үшін міндетті.

Канттың құқық туралы идеялары қазіргі қоғамда да өзектілігі мен маңыздылығын сақтайды. Олар заңдарды сақтаудың және әр адамның құқықтары мен бостандықтарын құрметтеудің маңыздылығын еске салады. Канттың заң жайлы тұжырымдамасы әділеттілік пен теңдік принциптерін назарға алатын философтар мен заңгерлерді шабыттандыруды жалғастыруда.

Канттың заң философиясы қазіргі заманғы қоғамдық және құқықтық пікірталастар аясында өзекті және маңызды шабыт пен пікірталас көзі болып қала береді. Оның құндылығы – бұл әр адамның құқықтары мен бостандықтарын қорғаудың маңыздылығын, сондай-ақ қоғамдағы әділеттілік пен заңдылық нормаларын сақтау қажеттілігін еске салады.

Для цитирования и библиографии: Серікбай Б. Иммануил Канттың 300 жылдығына орай. Канттың құқық, заң және әділеттілік туралы ілімдерінің философиялық сөздігі // Право и государство. № 2(103), 2024. – С. 60-63. DOI: 10.51634/2307-5201_2024_2_60

Материал поступил в редакцию 10.05.2024.

НОВЫЕ КНИГИ

Майшекина Э.С. Жумадилов А.К. Егежанова Д.Р. Мемлекет және құқық теориясы: оқу құралы. Alikhan Bukeikhan University. – Алматы: Дарын, 2023. – 93 б.

ISBN: 978-601-269-474-1

Оқу құралы «Құқықтану» бағыты мен мамандығы бойынша оқитын жоғары оқу орындарының студенттеріне арналған «Мемлекет және құқық теориясы» пәні шеңберінде оқылатын негізгі тақырыптардың сипаттамасы, өзіндік жұмысты орындауға арналған ситуациялық тапсырма мен тест сұрақтары қамтылған. Құрастырушылар оқу құралының сарапшыларға – PhD докторы А.Б. Бимбетовке, Т.Қ. Нүрекешовқа осы басылымды дайындауға ат салысқан үшін алғыс білдіреді.